

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI

Halim Rajabovich Hamroyev

TADBIRKORLIK ASOSLARI

*Kasb ta‘limi (iqtisodiyot)
yo‘nalishi talabalari uchun o‘quv qo‘llanma*

“YANGI NASHR” NASHRIYOTI
TOSHKENT – 2010

UDK: 33(070)
65.9(50°)09
N25

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etilgan.

Taqrizchilar:

iqtisod fanlari doktori, professor, SISI, M. Q. Pardayev;
iqtisod fanlari doktori, professor, BuxDU, B. N. Navro'zzoda;
iqtisod fanlari nomzodi, professor, SISI, R. G. Ibrohimov;
iqtisod fanlari nomzodi, dotsent, SISI, B. A. Abdukarimov.

Hamroyev, Halim Rajabovich.

Tadbirkorlik asoslari: kasb ta'limi (iqtisodiyot) yo'nalishi talabalari uchun o'quv qo'l. H. R. Hamroyev; O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: Yangi nashr, 2010. – 360 b.

BBK 65.5(50°)09

O'quv qo'llanmada O'zbekistonda tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish, amalga oshirish, rivojlantirish, qo'llab-quvvatlashning nazariy, huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy asoslari hamda taraqqiyot yutuqlari, muammolari va istiqbolari yoritilgan.

Qo'llanma oily o'quv yurtlarining iqtisodiyot (tarmoqlar bo'yicha) va kasbiy ta'lim (ijtimoiy-iqtisodiy soha) o'quv yo'nalishlari talabalariga mo'ljallangan. Shuningdek, undan tadbirkorlik va biznes asoslari o'qitiladigan boshqa o'quv yo'nalishlari talabalari va kollejlarda o'quvchilari, tadbirkorlik tuzilmalari va infratuzilmasi mutaxassislari, tadbirkorlar ham foydalanishlari mumkin.

ISBN-978-9943-330-70-2

© “YANGI NASHR” nashriyoti, 2010 yil

O‘QUV QO‘LLANMANING XUSUSIYATLARI TO‘G‘RISIDA

Mazkur qo‘llanma tadbirkorlik asoslari bo‘yicha oldin chiqarilgan o‘quv adabiyotlaridan o‘zining bir qator xususiyatlari bilan farq qiladi. Uning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. O‘quv qo‘llanma lotin alifbosida yozilgan.
2. Qo‘llanmaga keyingi yillarda respublikada tadbirkorlikni yanada rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlashni takomillashtirish bo‘yicha qabul qilingan yangi me‘yoriy-huquqiy hujjatlar – O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan qonunlar va qarorlar, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va shu qarorlar bilan tasdiqlangan nizomlardan kelib chiqadigan o‘zgarishlar kiritilgan.
3. Qo‘llanmaga tadbirkorlik asoslariga oid muammolarni to‘liqroq, kengroq qamrab olish maqsadida ayrim yangi mavzular, paragraflar kiritilgan.
4. Qo‘llanmada materiallarni talabalar tomonidan o‘qish, o‘zlashtirish, bilish jarayonlarining mantiqiy izchilligiga muvofiq joylashtirishga harakat qilingan.
5. Bir qator masalalar bo‘yicha muallifning o‘z fikr-mulohazalari, qarashlari berilgan.
6. Ayrim masalalarni tahlil qilish va yoritishga o‘ziga xos yondashuvlar shakllantirilgan va qo‘llanilgan.
7. Talabalarning mustaqil o‘qishlari va yoritilayotgan masalalarni yaxshiroq o‘zlashtirishlariga ko‘maklashish maqsadida har bir mavzu bo‘yicha qisqacha xulosalar, test topshiriqlari va tayanch iboralar izohli lug‘ati berilgan.
8. Materiallarni o‘zlashtirishni osonlashtirish uchun ularni oddiyroq gnoseologik, pedagogik, psixologik, grammatik shakllarda va tilda bayon etishga harakat qilingan.

9. Adabiyotlar ro'yxati yangi adabiyotlar bilan to'ldirilib, to'liqroq holatda berilgan.

Bu yerda shuni ham aytib o'tish lozimki, tadbirkorlik sohasida va o'quv jarayonlarida keyingi paytlarda yuz bergan o'zgarishlar adirkorlik asoslari fani namunaviy o'quv dasturini jiddiy qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda.

KIRISH

Tadbirkorlik! Bu hodisa va tushuncha bir qarashda juda oddiy, hammaga ravshandek tuyuladi. Haqiqatan esa, u juda murakkab, ko‘pqirrali va, buning ustiga, fundamental ijtimoiy-iqtisodiy hodisadir. Tadbirkorlik ideologi hisoblangan Y. Shumpeter: tadbirkorlikni barcha turdagi ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarga xos hodisa bo‘lib, ularning nafaqat tarkibiy qismi, balki iqtisodiyotni harakatlantiruvchi kuch, deb ta’kidlab o‘tgan. Tadbirkorlik O‘zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida hamda jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi salbiy ta’sirini yumshatish va oqibatlarini bartaraf etishda shunday kuch ekanligini namoyon etmoqda va yetakchi sohaga aylanmoqda. Mamlakatda 2008- yilda yaratilgan yalpi ichki mahsulotning 48,2 foizi, ish bilan band bo‘lgan aholining 76 foizi, aholi daromadlarining 70 foizi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasiga to‘g‘ri keladi, 2010-yilda uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 50 – 52 foizga yetkazish ko‘zda tutilgan¹. Lekin hali tadbirkorlikning barcha qirralari va funksional xossalari yetarli darajada o‘rganilmagan va natijada uning imkoniyatlari to‘liq safarbar etilmagan. Demak, tadbirkorlik asoslari fani oldida ulkan vazifalar turibdi. Bunday vazifalarni umumlashtirgan holda quyidagicha ifodalash mumkin:

1) nazariya sohasida: tadbirkorlik hodisasini kengroq va chuqurroq tadqiq qilish, uning fundamental funksional xossalarini aniqlab, yaxlit nazariy modelini shakllantirish;

2) uslubiyot sohasida: hozirda shakllangan va qo‘llab kelinayotgan nazariy-amaliy tadqiqotlar uslubiyotini yangi va mavjud samarali usullar, yondashuvlar bilan boyitish va jiddiy takomillashtirish;

3) amaliyot sohasida: yangi nazariy-uslubiy yondashuvlar bilan boyitilgan mukammal uslubiyot yordamida tadbirkorlik amaliyotini chuqurroq tahlil qilish va muammolarining samarali yechimlarini tavsiya etish;

¹ Karimov I. A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo‘llari va choralari. – T.: O‘zbekiston, 2009 – 46-b.

4) ma'rifiy sohada: talabalar, o'quvchilar, tadbirkorlar, mutaxassis-larni tadbirkorlik faoliyatini yuksak madaniy darajada tashkil etish va amalga oshirishni ta'minlaydigan bilimlar, ko'nikmalar, dunyoqarash bilan qurollantirish;

5) targ'ibot sohasida: tadbirkorlikning insoniyat va jamiyat uchun ahamiyati va roli, jamiyatdagi yutuqlari va istiqbollari, ilg'or tajribasini ilmiy-amaliy targ'ibot qilish.

Mazkur vazifalarni yaxshiroq tasavvur qilish va amalga oshirishda ushbu qo'llanma ham ma'lum hissa qo'shadi, deb o'ylaymiz. Shundan kelib chiqqan holda qo'llanma vazifasi aniqlangan: oliy ta'lim standartlari va o'quv dasturlari talablariga muvofiq talabalar, o'quvchilarda tadbirkorlikning mohiyati, ahamiyati va roli, belgilari va tamoyillari, ijtimoiy, huquqiy, tashkiliy, moddiy, moliyaviy, insoniy, boshqarish, marketing, tahliliy asoslari to'g'risida bilimlar tizimini shakllantirish; O'zbekistonda tadbirkorlikni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash siyosati, amaliyoti, muammolari va istiqbollari to'g'risida tasavvur hosil qilish; tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish ko'nikmalarini shakllantirishdir. Bu vazifani samarali amalga oshirish uchun qo'llanmaga yangi mavzular va paragraflar kiritilgan, materiallar mantiqan ixchamroq shaklda va izchillikda keltirilgan, jadval va chizma modellar keng qo'llanilgan, amaliyotdan misollar keltirilgan, har bir mavzu bo'yicha qisqacha xulosalar shakllantirilgan, nazorat va muhokama uchun savollar, test topshiriqlari, tayanch iboralar va ularning izohli lug'ati tuzilgan. Bularning hammasi talabalar, o'quvchilarning tadbirkorlik asoslarini yaxshiroq o'zlashtirishi, ular to'g'risida chuqurroq bilim va kengroq tassavurga ega bo'lishiga yordam beradi.

Qo'llanmani tayyorlashda o'z fikr-mulohazalarini bildirgan va uni chop etishga yordam bergan barcha insonlarga minnatdorlik bildiramiz.

I BOB. TADBIRKORLIK ASOSLARI FANI OBYEKTI, PREDMETI, VAZIFALARI

1. 1. TADBIRKORLIK – MUSTAQIL FAN OBYEKTI SIFATIDA

O‘zbekistonda tadbirkorlik jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari mujassamlashgan, yaqqol namoyon bo‘ladigan hamda tez rivojlanib borayotgan va harakatchan sohasiga aylanib bormoqda. Mamlakatda bozor munosabatlarining shakllanishi va iqtisodiy taraqqiyotida uning o‘rni va roli tobora sezilarli tus olib bormoqda.

Tadbirkorlik ideologi hisoblangan XX asr buyuk iqtisodchisi Yozef Shumpeter (1883 – 1950- yillar): “Tadbirkorlikning jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotidagi hal qiluvchi rolini u bo‘lmagan joyda juda his qilish mumkin”, deb ta’kidlab o‘tgan.

Tadbirkorlikka oid dastlabki ilmiy tadqiqotlar XVIII asr buyuk alomalari R. Kantil’on, A. Tyurgo, F. Kene, A. Smit, J. B. Sey va boshqalar tomonidan amalga oshirilgan. Demak, “tadbirkor”, “tadbirkorlik” tushunchalarining paydo bo‘lishi shu davrga to‘g‘ri keladi. Keyinchalik bunday tadqiqotlar kengayib, alohida ilmiy yo‘nalish tusini olgan, ularning natijalarini amaliyotda qo‘llash esa iqtisodiyotga samarali ta’sirini namoyon qila boshlagan. Shunday natijalardan biri “tadbirkorlik” tushunchasining shakllanishi va mazmun-mohiyatining aniqlanib, boyitilib borishi hisoblanadi.

XX asrda tadbirkorlikni ilmiy-amaliy tahlil qilishda yangi Avstriya maktabi atoqli vakili bo‘lgan U. Shumpeter katta rol o‘ynaydi. U tadbirkorlikning harakatchan iqtisodiy jarayondagi rolini, uning yaratuvchanlik funksiyasini aniqlaydi, tadbirkorning psixologik qiyofasini chizadi. Unga ko‘ra, tadbirkor iqtisodiyotni harakatlantiruvchi asosiy kuchdir. Tadbirkorlikka ayrim hollarda o‘z-o‘zidan mavjud bo‘lgan narsa deb, e’tiborsizlik bilan qarashlarni tanqid qilib, tadbirkorlik bo‘lmagan iqtisodiyotni tasavvur qilib ko‘rishni tavsiya etadi. U tadbirkorning energiyasi, irodasi, intilishi investitsiya siklini harakatga keltiradi, texnikaviy

taraqqiyotning yuqori cho‘qqisiga ko‘tarilishiga imkon yaratadi, inqirozga uchragan iqtisodiyotni qayta jonlantiradi va tiklaydi deb e’tirof etadi.

Shumpeter tadbirkorlik faoliyatining maqsadlari, tadbirkorning intilish sabablarini o‘rganib, uning psixologik qiyofasini quyidagicha ifodalaydi:

1) haqiqiy tadbirkorda hukmronlik qilish, egalik qilishga intilish moddiy farovonlikka erishishdan ham kuchliroq rivojlangan bo‘ladi;

2) iroda tadbirkorni g‘alabaga yetaklaydi, foyda esa uning uchun muvaffaqiyat barometri bo‘lib xizmat qiladi;

3) haqiqiy tadbirkor ijod va yaratishga intiladi va uning quvonchini his qiladi.

Shumpeter iqtisodiy rivojlanish – bu ishlab chiqarish omillarining uyg‘unlashtirish bosqichlaridan iborat bo‘lgan jarayon, degan gipotezani ilgari suradi. Bu ishlab chiqarish omillarining har bir yangicha uyg‘unlashtirish iqtisodiy rivojlanishning bir bosqichi hisoblanadi degan gapdir. Bunday yangicha uyg‘unlashtirishlarni amalga oshirishga esa faqat tadbirkor qodir. U novator, yaratuvchi, ixtirochi bo‘lgani tufayli yangi uyg‘unliklarni, ya’ni oldin ma’lum bo‘lmagan ne’matlarni ishlab chiqarishni, xomashyoning yangi manbalarini, yangi texnologiyani, ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarishning mukammal tizimlarini o‘zlashtirib, muvaffaqiyatga intiladi va erishadi. Shuning uchun ham tadbirkor iqtisodiyotni rivojlantirish va modernizatsiya qilishda markaziy o‘rin egallaydi. Demak, tadbirkorlik novatorligi yangi tovarlar, xizmatlar, texnologiyalar, usullar yaratish bilan bog‘liq bo‘lib, iqtisodiy samaradorlikni tamoman yangi bosqichga chiqarishga qodir bo‘ladi.

Yangi Avstriya maktabining yana bir atoqli vakili F. Fon Xayek ham Shumpeterga hamohang ravishda tadbirkorlik – bu yangi iqtisodiy imkoniyatlarni izlab topish, o‘rganish va ishga solish, deb hisoblaydi va faoliyati izlash tarzida kechadigan har qanday shaxsga bo‘lg‘usi tadbirkor deb qaraydi.

Tadbirkorlikka oid yuqorida ko‘rib chiqilgan hamda boshqa fikrlar va mulohazalar asosida bir qator xulosalar qilish mumkin. Tadbirkorlik, ayrimlar o‘ylashicha, bozor iqtisodiyotiga o‘tish davriga xos o‘tkinchi narsa bo‘lmay, fundamental tusga ega. Chunki u nafaqat bozor iqtisodiyoti tizimiga, balki barcha ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarga xos hodisa.

Buning ustiga, iqtisodiyotning nafaqat ajralmas tarkibiy qismi, balki uni harakatlantiruvchi kuch hisoblanadi. Tadbirkorlikni biznes deb tushunib, ikkalasini ham bitta biznes termini bilan atash mumkin dey-diganlar ham uchraydi. Holbuki, tadbirkorlik tushunchasining mazmun-mohiyati biznes tushunchasidan kengroq va chuqurroq. Faqat tadbirkorlikka asoslangan biznesni tadbirkorlik deyish mumkin. Ammo biznesning hammasi ham bunday tusga ega emas. Bundan tashqari, tadbirkorlik biznes doirasidan tashqarida ham mavjud.

O‘zbekistonda tadbirkorlik mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida o‘zining yaratuvchanlik, islohotchilik, novatorlik qudratini ko‘rsatmoqda va shunga muvofiq o‘rin egallab bormoqda. Albatta, bir ijtimoiy-iqtisodiy tizimdan butunlay boshqasiga o‘tish oson kechmaydi, ko‘pgina qarama-qarshiliklar, muammolarni yechish kerak bo‘ladi. Buning ustiga, tadbirkorlik ko‘p qirrali, ko‘p tarmoqli, ko‘p jabhali murakkab tizim bo‘lib shakllanmoqda. Bunday murakkab tizimni va uning muammolarini ilmiy tahlil qilish va yechimlarini topish uzluksiz ilmiy-ma’rifiy jarayon tusiga ega bo‘lishi lozim.

Hozirgi kunda tadbirkorlik sohasi, faoliyati, munosabatlari, muammolarini o‘rganuvchi asosiy fan tadbirkorlik asoslari hisoblanadi. Demak, tadbirkorlik – tadbirkorlik asoslari fani obyektidir, lekin bu fan iqtisodiy fanlar turkumida hali munosib o‘rinni egallagani yo‘q. Uning o‘rni esa tadbirkorlikning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy tizimi va taraqqiyotidagi o‘rni va roliga muvofiq bo‘lishi lozim. Bu esa mazkur fan bilan shug‘ullanishga va uni o‘qitishga kengroq o‘rin berilishini taqozo etadi.

1. 2. TADBIRKORLIK ASOSLARI FANI PREDMETI VA VAZIFALARI

O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng tadbirkorlik rasman tan olindi va uning rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratildi. Buning natijasida tadbirkorlik faoliyati ham, uni ilmiy-tadqiqot qilish ham, o‘qitish ham jiddiy jonlanib ketdi. Bunday o‘zgarishlar tadbirkorlikni keng miqyosda ilmiy-amaliy o‘zlashtirish, o‘qitish, targ‘ibot qilish zaruriyatini tug‘dirdi. Natijada respublikadagi ko‘pgina oliy o‘quv yurtlari va kollejlarda tadbirkorlik asoslarini o‘qitish yo‘lga qo‘yildi.

Tadbirkorlik asoslari fanining predmeti tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish, amalga oshirish, rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash jarayonlari, ularning ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy, tashkiliy, moddiy, moliyaviy, marketing, boshqarish va boshqa asoslari hisoblanadi. O'zbekiston bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida bo'lib, jamiyatda bozor munosabatlari, tuzilmalari, infratuzilmasi shakllanib kelayotgan, ijtimoiy-iqtisodiy tizim bozor iqtisodiyoti qonunlari, tamoyillari, talablariga moslashtirib qayta qurilayotgan bir paytda tadbirkorlik sohasi shakllanib, rivojlanib kelmoqda. Bunday sharoitda tadbirkorlik sohasida zaruriy obyektiv qonunlar, qonuniyatlar, tamoyillar bilan bir qatorda nozaruriy, tasodifiy, o'tkinchi hodisalar, holatlar ham, yechimini kutayotgan muammolar ham ko'proq bo'lishi tabiiy. Mazkur muammolarni tezroq yechish va tadbirkorlikni yuqori rivojlangan madaniy darajaga ko'tarish uchun tadbirkorlarga ham, sohani tartibga solish va qo'llab-quvvatlashga mas'ul bo'lgan xodimlarga ham bilim va tajriba yetishmasligi ayon bo'lib qoldi. Shuning uchun O'zbekistonda tadbirkorlik sohasini har tomonlama, chuqur tadqiq qilish, bu sohadagi ilmiy-tadqiqot natijalari va ilg'or tajribani amaliyotga tatbiq etish, talabalar, o'quvchilar, aholi keng qatlamlariga tadbirkorlik to'g'risida bilim berish dolzarb masala bo'lib yuzaga chiqdi. Bu masalani hal qilishda tadbirkorlik asoslari fani muhim rol o'ynaydi.

Tadbirkorlik asoslari fanining ilmiy yo'nalish sifatidagi asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1) tadbirkorlik hodisasining hali uncha o'rganilmagan qirralari, jabhalariga chuqurroq singib, yangi nazariy gipotezalar shakllantirish va ularni isbotlash;

2) bu sohadagi nazariy va amaliy jihatdan dolzarb muammolarni aniqlash, ishlab chiqish va ularning yechimlarini tavsiya etish;

3) uning fundamental asoslariga ham murojaat etib, ularni takomillashtirish va mustahkamlash;

4) tadbirkorlik asoslari bo'yicha shakllangan bilimlar tizimini boyitish va rivojlantirish;

5) tadbirkorlik asoslarini tadqiq qilish uslubiyotini takomillashtirish.

Tadbirkorlik asoslari fanining o'quv fani sifatidagi asosiy vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

1) talabalarga tadbirkorlik faoliyati va tushunchasining shakllanishi, evolutsiyasi, mohiyati va mazmunini, tadbirkorlikni tashkil etish, amal-

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi
<https://kitobxon.com/oz/asar/1205> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ версияси
<https://kitobxon.com/uz/asar/1205> сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную версию
можно найти на сайте <https://kitobxon.com/ru/asar/1205>